minna.fi
Tasa-arvotiedon keskus

Tämä artikkeli on alunperin julkaistu Kasper-lehdessä, Suomen Kasvatus- ja perheneuvontaliiton jäsenlehdessä 1/2005.

Koulukiusaamisen selvittämisen sietämätön vaikeus – kulttuurisia näkökohtia

Helena Saarikoski

Tutkimukseni tytön seksuaalisen maineen käsitteestä ilmestyi vuonna 2001 kirjana Mistä on huonot tytöt tehty? (Tammi). Tutkimuksen lähtökohtana oli minua ihmetyttäneitä ja vihastuttaneitakin kysymyksiä nykyisestä elämänmenosta: mitä on tytön maine, jota hänen tulee varjella? Mitä maine merkitsee tytön elämässä ja naiseksi kasvamisessa? Millaisia kokemuksia ja ajatuksia tytöillä on maineen varjelusta? Mitä pitää sisällään pelätty ”huono tytön” leima?

Lähestyin aihetta kansanomaisena kielenkäyttönä, huora-sanan käytön kautta: aineistoksi keräsin tyttöjen ja naisten kokemuskertomuksia huoraksi nimittelystä, juoruamisesta, panettelusta ja parjaamisesta. Aineiston kuvaama verbaalinen aggressio on niin sanottua pahaa perinnettä, jollaisesta perinteentutkijat ja vielä vähemmän perinnettä hyvänä arvostava yleisö eivät ole useinkaan halunneet tietää mitään: myös väkivallan ja alistuksen toimintamallit ovat kulttuurissa perinteenä siirtyvää opittua yhteistä tietoutta.

Tutkimuksessa kuvaan tyttöjen ”huoraksi” nimitellyksi ja leimatuksi tulemisen kokemuksia ja niiden perustana olevaa ”huonon naisen” kulttuurista mielikuvaa, nykysuomalaisessakin kulttuurissa elävää sitkeää arkkityyppiä. Naisten asema on – yhä vielä, väitetään – alisteinen miessukupuoleen verrattuna. Kokemukset naissukupuoleen perustuvasta alentamisesta merkitsevät tähän alisteiseen asemaan kasvamista kulttuurissa.

Tytöt voivat joutua kohtaamaan huorittelua missä hyvänsä ympäristöissään: kotona, koulussa, vapaa-ajalla. Suurin yhtenäinen ryhmä aineistossani kuvasi tyttöjen kokemuksia kouluissaan. Kertomuksina koulukiusaamisen uhriksi joutumisesta aineistoni on hälyttävää luettavaa: sellaisia

tapauksia ei aineistossa ole, joissa koulu olisi pystynyt puuttumaan kiusaamiseen. Kaikissa tapauksissa, joissa on pyydetty opettajilta apua, se on joko osoittautunut turhaksi tai pahentanut kiusaamista ja kiusatun tilannetta. Jopa opettaja voi määritellä itsensä häirinnäksi sen, että häntä vaaditaan puuttumaan kiusaamiseen. Kun kiusaamista ei pystytä lopettamaan, kiusaajat voivat esteettä rangaista kiusattua avun pyytämisestä. Pahimmassa tapauksessa opettaja on mennyt mukaan kiusaamiseen tavalla, joka on vaarantanut tytön koko koulunkäynnin jatkumisen.

Yhtä vastausta siihen, miksi kiusaamiseen on niin vaikea puuttua, ei tutkimus voi antaa. Yksittäisten tapausten analyysilla voidaan kuitenkin pyrkiä erottamaan ja ymmärtämään toiminta- ja ajattelumalleja, joihin kiusaamistapausten onneton selvittely on perustunut.

Epäsuora kouluväkivalta

Koulukiusaamisen eli kouluväkivallan tutkimus on viime aikoina edistynyt voimakkaasti, mihin on vaikuttanut varsinkin kasvanut ymmärrys epäsuorasta väkivallasta. Sen tyyppiesimerkki on pahan puhuminen selän takana. Epäsuora väkivalta, jossa tekijät eivät ole suoraan kontaktissa aggression kohteeseen, on hyvin tavallinen kouluväkivallan muoto, mutta samalla sellainen, josta on hyvin vaikea saada otetta. Jo määritelmän mukaan tekijät väistävät vastuun teoistaan toimimalla epäsuorasti. Selän takana parjaaminen, jotakuta vastaan liittoutuminen ja juonittelu, puhelakot ja porukasta ulos sulkeminen ovat toimintamalleja, joita tekijät voivat omaksua lähes itsestäänselvyyksinä ja salaten vahingoittamistarkoituksensa jopa itseltään, kuten naisten aggressiota tutkinut Kirsti Lagerspetz on kuvannut. Epäsuora väkivalta ei ole vain naisille ominaista, mutta sen avautuminen tutkimuskohteeksi on laajentanut koulukiusaamisen ymmärrystä myös tyttöjen tekemään ja kohtaamaan kiusaamiseen. Aiemmin koulukiusaamisena pidettiin lähinnä vain poikien välistä tappelemista, suoraa fyysistä väkivaltaa.

Opettajaa, joka yrittää selvittää epäsuoraa väkivaltaa, kohtaa todennäköisesti ensimmäisenä kiistäminen ja uhrin syyttäminen: mitään vahingoittamistarkoitusta ei ole, uhriksi itsensä ilmoittanut on itse kiusaaja, jonka ärsyttävyys ja häiritsevyys ovat edellyttäneet oikeutetut ja välttämättömät vastatoimet. Työsuojelussa on havaittu, että suuren osan häirintäilmoituksista tekevätkin ne, joita itseään muu työyhteisö pitää kiusaajina. Objektiivista perustetta uhrien ja tekijöiden nimeämiselle on hyvin vaikea löytää; olennaista on mainittujen ”vastatoimien” luonne. Esimerkiksi mustamaalaamisen eli maineen systemaattisen pilaamisen tavallinen perustelu, myös aikuisten kesken, on yhteisön varoittaminen kyseisestä häiriö- ja vaaratekijästä. Tekijä voi myös vilpittömästi uskoa

omaan viattomuuden tai uhriuden retoriikkaansa, mikä tekee ulkopuoliselle jokseenkin mahdottomaksi selvittää, mitä todellisuudessa on tapahtunut. Tämän selvittely ei myöskään johda puusta pitkään: kuka aloitti, miten ja miksi, onko uhrina itseään pitävä ”todella” esimerkiksi ärsyttävä, häiritsevä, hullu, huora tai jotain muuta vastaavaa, ja jos on, mitä hänelle siis tulisi tehdä, ja niin edelleen. Opettajan meneminen mukaan kiusaamiseen on tällä tiellä hyvin lähellä. Sen sijaan väkivalta voidaan kieltää koulussa huolimatta siitä, onko sitä osoitettu tapahtuneen: mikään ihmisen teko, tapa tai ominaisuus ei voi oikeuttaa ihmisarvoa alentavaa kohtelua, ei edes ihmisarvoa alentavia ”välttämättömiä vastatoimia”.

Kerron omalta kouluajaltani tapauksen, joka valitettavasti paljastaa myös minut koulukiusaajaksi, yhteisöväkivallan tekijäksi tavallisinta lajia: kiusaamisen vahvistajaksi ja apuriksi, joka ei ole itse aktiivisesti aloittanut kiusaamista (eikä siis koe olevansa itse siitä vastuussa), mutta jonka tuki on välttämätön sen toteuttamiseksi. 10–11-vuotiaina saimme ruotsinopettajan sijaisen, jota inhosimme ensi silmäyksellä. Luokkamme perusti, mielestämme hyvästä syystä ja oikeutetusti, sijaisen ”vastustamisyhdistyksen” ja toimeenpani viittaamis- ja vastaamisboikotin hänen tunneillaan. Muutaman tunnin saimme tarkkailla itkuun purskahtamaisillaan olevaa nuorta opettajaa, kun rehtori ryntäsi luokkaan, muistoni mukaan raivosta punaisena ja karjuen, että mitään kenenkään ”vastustamisyhdistyksiä” ei saa olla olemassa ja minkäänlaisia viittaus- tai muita boikotteja ketään vastaan ei suvaita. Kukaan ei kysynyt meiltä, oliko tällaista tapahtunut ja miksi; ei selvityksiä, kuulemisia, tasapuolista keskustelua kummankin osapuolen retoriikan ehdoilla, perustelua puolesta ja vastaan. Kiusaaminen vain kiellettiin, ja siihen oli tyytyminen.

Syntipukkimekanismi

Koulukiusaamisen tutkimuksessa on määritetty erityinen koulukiusaamisen malli, jonka Christina Salmivalli kuvaa tutkimuksessaan Koulukiusaaminen ryhmäilmiönä (Gaudeamus 1998). Mallin mukaan yksi oppilas joutuu toistuvasti, systemaattisesti, yhden tai useamman oppilaan kiusaamaksi. Kiusaaminen on tarkoituksellisesti toista vahingoittavaa, erotukseksi leikistä tai tasaveroisten tappeluksista. Koulukiusaamiselle on tyypillistä voimasuhteiden epätasapaino: kiusattu on puolustuskyvytön hyökkääjään nähden, usein jo siitäkin yksinkertaisesta syystä, että hyökkääjiä on monta. Mallin mukainen koulukiusaaminen on vakiintunut, määrämuotoinen tapa: kiusaaja ei ole välttämättä aggressiivisessa mielentilassa, vaan kiusaaminen voi olla rauhallista ja harkittua. Koulukiusaaminen on ryhmäväkivaltaa, jossa oppilasryhmä pitää keskuudessaan yllä kiusatun,

kiusaajan, kiusaamisen vahvistajien ja apureiden ja kiusatun puolustajien ja ulkopuolisten pysyviä rooleja.

Omassa tutkimuksessani vakavimmat huorittelutapaukset noudattavat tätä mallia: yksi tyttö on koulussa pysyvästi leimattu, nimittely, juoruaminen ja eristäminen on jatkuvaa ja systemaattista. Mitä enemmän jotakuta sitten kiusataan, sitä enemmän alkaa vaikuttaa, että hän itse ansaitsee sen. Ilmiö, jota koulukiusaamisen tutkimuksessa on kutsuttu kognitiivisiksi muutoksiksi uhrin havaitsemisessa, on hyvinkin tuttu seksuaalisen väkivallan kohdalla: vain huono nainen voidaan raiskata, ahdisteltu nainen on itse aiheuttanut sen omalla käytöksellään ja todistanut näin ansaitsevansa sen. Sama ajattelumalli ilmenee huoraksi leimaamisessa, jossa ”huonon naisen” viholliskuva on yhteisössä heijastettu tiettyyn tyttöön. Tekijät voivat mielestään täysin oikeutetusti valvoa yhteisön moraalia, puhdistaa sitä saastaiseksi havaitusta ja varoittaa siitä muuta yhteisöä.

Syyte taburikoksesta (”huora”) on kaavanmukainen ensiepisodi René Girardin kuvaamassa ylihistoriallisessa kollektiivisen vainon mallissa, jonka hän on pelkistänyt muun muassa keskiajan juutalaisvainojen ja noitavainojen tutkimuksen perusteella. Myytinmuodostus, esimerkiksi mielikuvitukselliset kertomukset leimatun tytön teoista ja ominaisuuksista, perustelee jälkikäteen jo toteutettua stigmatisointia. Juoruaminen perustelee ja oikeuttaa sen, että tyttö on valittu ruumiillistamaan ”huonon naisen” arkkityyppiä ja hänen yksilöllinen identiteettinsä on korvattu stereotyypillä ja sen mukaisella kohtelulla.

Historian valossa kollektiivisen vainon tyypillisesti laukaisee kriisi, joka koettelee yhteisöjärjestyksen ja kulttuurin perustaa. Koululaisten elämässä tällainen kriisi voi olla esimerkiksi yläasteen alkaminen, mihin suurin osa aineistoni koulukiusaamistapauksista keskittyy. Ala-asteen ja sen mukana lapsuuden taakse jättäminen merkitsee, että oppilaat joutuvat uudella tavalla käsittelemään seksuaalisuuteen liittyviä kysymyksiä. Naisen aktiivisen seksuaalisuuden vaaran paikallistaminen luokkayhteisöön, sen näkeminen jossakin tietyssä tytössä, on yksi tapa opiskella kulttuurin seksuaalitietoutta.

Tämä kansanomainen seksuaalitietous on opettajan haasteena, jos hän haluaa todella selvittää huoraksi nimittelynä ja leimaamisena ilmenevää koulukiusaamista. Onko tuomittavaa, likaista seksiä olemassa, onko huoria todella olemassa, onko huoruutta, jos on, mikä on sitä? Tällaisiin kysymyksiin päätyessäni en ihmettele sitä tutkimuksen havaintoa, että opettajat eivät välttämättä selkeästi tuomitse huorittelua tai muita tyttöjen syrjinnän dramaattisiakaan muotoja. Huorittelua saatetaan tietoisestikin pitää sukupuolikurin ylläpitämisen kannalta suotavana ilmiönä. Tavalli-

sempaa on luultavasti, että opettaja pohtimatta vain hyväksyy kulttuurin itsestään selvät oletukset, joihin käsitykset naissukupuolen vähempiarvoisuudesta ja kuritettavuudesta kuuluvat. Tehokas puuttuminen huoritteluun edellyttäisi omien oletusten kyseenalaistamista.

Koulukiusaaminen poikkeavuuden kontrollina

Koulukiusaamisen kasvatustieteellisessä tutkimuksessa ei kiinnitetä juurikaan huomiota kiusaamisen sisältöön, siihen, mistä koulussa kiusataan. Sisältöön keskittyvä näkökulma onkin helposti kiusaamisen uhria syyllistävä. On arvioitu, että 75%:lla pojista on sellainen poikkeavuus, josta koulussa voi joutua kiusatuksi: koulukiusaaminen tyypillisesti kohdistuu juuri ”poikkeavuuteen”. Oman tutkimukseni mukaan huoraksi nimittely ja leimaaminen voi kohdistua kehen tahansa tyttöön vain siksi, että hän on tyttö. Kiusaamisen sisältö ei selitä, miksi jotakuta kiusataan – eikä tämän selvittäminen lopeta kiusaamista, vaan saattaa päinvastoin antaa sille oikeutuksen ja yllyttää sitä entisestään.

Sisältöön keskittyvä näkökulma koulukiusaamiseen on kuitenkin valaiseva huoritteluaiheen yhteydessä, koska se tuo selkeästi esiin kiusaamisen yhteyden koulua laajempiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin maailmoihin. Jaottelua hyviin ja huonoihin naisiin ja puhtaaseen ja likaiseen seksiin ei ole keksitty juuri koulun pihalla, vaikka sen soveltamista omassa lähiyhteisössä opiskeltaisiinkin ahkerimmin siellä. Mahdollisuus kiusata tyttöä pohjimmiltaan vain sillä, että hän on tyttö, ei perustu vain koulunpihan kulttuuriin, vaan koko naissukupuolen alistettuun asemaan historiassa ja kulttuurissa.

Poikkeavuuden kontrollointi kuuluu olennaisesti moderniin kulttuuriin kansanjoukkojen hallinnoinnin muotona. Normaalin määrittelemisen historiallisena lähtökohtana on ollut erotella erityistoimenpiteitä tarvitsevat niistä, jotka pysyvät ruodussa ilman sellaisia. Koulun tehtävä oppilaiden luokittelemisessa ja suoritusperustaisten statusten alkupisteiden jakamisessa on edellyttänyt normaalijakaumien kaikenkattavaa ja kaikenaikaista soveltamista oppilasjoukkoihin. ”Poikkeavien” kiusaaminen koulussa on omanlaisensa nuorisokulttuurinen sovellutus tästä. Koulu ei pysty tehokkaasti puuttumaan kiusaamiseen, koska se toteuttaa myös koulun omia oppimistavoitteita. Normaaliuden vaatimuksen taustalla olevaa ihmis- ja yhteiskuntakuvaa purkamatta koulu tuskin pääsee poikkeavien kiusaamisesta.

Artikkeli on julkaistu Minna-portaalissa maaliskuussa 2005